

JOSEP TERRASSA

L'espiritisme a Capdepera

1868-1936

Pròleg d'Isabel Peñarrubia
Epíleg de Gerard Horta

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR
2017

Sèrie Cap Vermell / 21

www.capvermell.cat
capvermell@gmail.com

L'espiritisme a Capdepera (1868-1936)

© 2017 del text: Josep Terrassa Flaquer

© 2017 del pròleg: Isabel Peñarrubia

© 2017 de l'epíleg: Gerard Horta

Disseny de la coberta: Documenta Balear SL

Propietat de la present edició:

Edicions Documenta Balear

Sant Miquel, 5, 1 • 07002 Palma (Balears)

+34 971 718 123 • editorial@documentabalear.cat

<http://www.documentabalear.cat>

Primera edició: abril de 2017

Fotocomposició: Documenta Balear SL

Impressió: QP PRINT

ISBN 978-84-16163-89-2

Dipòsit Legal PM-368-2017

Sumari

PRÒLEG d'Isabel Peñarribia i Marquès, 9

PRESENTACIÓ, 13

CAPÍTOL I

EL SEXENNI DEMOCRÀTIC

Economia i població, 21

Els primers republicans, 28

L'anticlericalisme pren embranzida, 31

El procés secularitzador de la societat, 39

Emergeix una nova cultura, 46

Els lliurepensadors, 49

CAPÍTOL II

L'ESPIRITISME

La creença espiritista, 55

Origen i difusió de l'espiritisme, 61

L'espiritisme gabellí, 65

CAPÍTOL III

L'ESPIRITISME GABELLÍ VUITCENTISTA

3.1. La Restauració. Economia i política, 71

3.2. Llibertat i pluralitat religiosa, 76

3.3. El primer espiritista: Mateu Sirer Fiol, 80

3.4. La capella metodista i els espiritistes, 82

3.5. La Unió Obrera Balear i l'espiritisme, 87

3.6. El centre espiritista, 91

3.7. La pressió social sobre els dissidents, 96

3.8. La política contrareformista de l'Església catòlica, 102

3.9. Gregori Jaume Ballester, 108

3.10 Any 1905, final d'una etapa, 113

CAPÍTOL IV

ESPIRITISME I SOCIALISME (1910-1930)

- 4.1. Població i economia, *117*
- 4.2. L'espiritisme i el moviment obrer, *122*
- 4.3. L'Agrupació Socialista Femenina, *127*
- 4.4. Magdalena Coll Alou, *130*
- 4.5. Isabel Nebot Moll i la crisi de subsistències, *133*
- 4.6. L'espiritisme, *136*

CAPÍTOL V

LLIUROPENSAMENT I ESPIRITISME EN LA SEGONA REPÚBLICA

- 5.1. La qüestió política, econòmica i social, *139*
- 5.2. El socialisme local, *142*
- 5.3. La política republicana i la dissidència religiosa, *150*
- 5.4. Maria Vaquer Moll, *154*
- 5.5. Crisi en el socialisme local, *158*
- 5.6. El Front Popular, *161*
- 5.7. El cop d'estat del 18 de juliol de 1936 i el lliurepensament, *165*
- 5.8. Apunt final, *171*

EPÍLEG de Gerard Horta, *175*

DOCUMENTS, *187*

BIBLIOGRAFIA, *203*

ÍNDIX ONOMÀSTIC, *207*

Pròleg

ISABEL PEÑARRUBIA I MARQUÈS

A Capdepera a partir del segle XIX l'obra de palma fou l'activitat que generà la major part de la renda del poble i que donà feina a molta de la seva població. Tant fou així que el poble, des de mitjan segle, rebé una contínua i nombrosa immigració de gent d'altres pobles de l'illa, atrets per aquella nova ocupació. La indústria de la llata tenia en el garballó gabellí la seva primera matèria i, a més a més, comptava amb la tradició marinera del poble, la qual cosa aviat en facilità l'exportació de la seva producció, bàsicament a Barcelona. Amb l'obra de palma s'elaboraven una sèrie d'objectes que cobrien moltes necessitats quotidianes de la gent rural i urbana, però també alguns estris i ormejos necessaris a l'activitat agrícola com serien: cucales, morrions, sarrions, senalles, capells, bressols, ventadors, estormies, cofins, estores, graneres, graneretes, coves, maletes, etc. Era una manufactura que no necessitava gran inversió en estris i que comptava amb una demanda creixent i insubstituïble en l'era preplàstic. Tot això ho ha sabut explicar i lligar molt bé Josep Terrassa, oferint-nos una atmosfera on se sent l'olor de la llata, es visualitza l'idealisme d'aquells homes i dones, s'escolta la remor de les seves creences i aspiracions mentre teixien llaços solidaris. Perquè en aquest llibre s'estudia la base econòmica de l'associacionisme gabellí, però aquells col·lectius no queden deshumanitzats, perquè l'autor ens parla amb noms i llinatges de llurs ideals, però també dels seus costums i ocis.

L'activitat de l'obra de palma es desenvolupava a la llar o a les vetleries, grups de veïnat que per a estalviar foganya i llum es reunien les llargues vetllades, de la tardor a la primavera, per a fer llata plegats. La indústria de l'obra de palma ocupava molta mà d'obra femenina i elles eren les que duïen la comptabilitat i feien amb els comerciants el canvi del producte manufacturat per queviures. Al poble ja des dels temps del Sexenni Democràtic hi havia hagut molt de republicanisme i dones republicanes molt actives, coincidint sovint la comunitat republicana amb la nombrosa comunitat protestant.¹ Tot i que el protestantisme no estava exempt de predicar rols desiguals per a home i dona –aquesta sempre subordinada al domini patriarcal– el llegat del protestantisme fou més positiu per a la dona que el catòlic. El fet de propagar la lectura entre les dones, perquè elles també havien de llegir la Bíblia, féu que aquestes tinguessin més possibilitats d'analitzar llur situació. Possiblement això explicaria que Capdepera era el poble mallorquí on hi havia més dones alfabetitzades i que a les vetleries a part de xerrar i cantar, hi podia haver una dona o nina que llegia en veu alta. Aquesta feina compartida i sense patró va fomentar l'esperit comunitari i una especial cultura de la lectura i l'element lúdic en comú que cal relacionar amb el cooperativisme gabellí. El nostre autor ha sabut copsar la importància d'aquesta contribució femenina dins l'associacionisme progressista al poble i ha fet el seguiment d'algunes dirigents obreres que ha tret de l'anonimat.

Els republicans crearen la Unió Obrera de Capdepera el 1885 i organitzaren una cooperativa de la llata que l'octubre d'aquell any ja comptava amb 85 socis. També havien constituït

1. PEÑARRUBIA, Isabel. *Entre la ploma i la tribuna. Els orígens del feminisme a Mallorca, 1869-1890*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2006.

una societat de socors mutus i una escola. Tingué una llarga vida i fou refundada a finals dels anys noranta del segle XIX. En concret fou el 1899 quan obriren La Protectora, la successora de la UOB. La qual no només distribuïa el producte per tot Mallorca sinó que arribà a comptar amb vaixells de cabotatge per a exportar a diversos ports mediterranis i fins i tot amb drassanes.

Josep Terrassa el 2013² ja va avançar una idea important per a entendre la singularitat de Capdepera durant gairebé un segle i mig: la majoria de metodistes i republicans, que coincidien, començaren essent fills de la immigració. També posava en relleu que aquest desarrelament familiar els feia establir uns sòlids lligams amb els seus veïnats de carrer que a la vegada eren correfigionaris, de manera que la protecció que donaria la família estesa tradicional ells la substituïren per la solidaritat. A més a més, els pescadors i mariners eren més proclius a l'heterodòxia i a Capdepera omplien les fileres dels lliurepensadors, molts dels quals eren també espiritistes i, políticament, militaren dins del republicanisme i posteriorment del socialisme. La seva independència ideològica i política, remarca encertadament Terrassa, es basava en l'econòmica, ja que no estaven dominats pels terratinents locals, perquè vivien de la llata, de la pesca i de la petita propietat. Gràcies als guanys de l'obra de palma molts gabellins esdevingueren petits propietaris.

Tot i que en l'estudi de Josep Terrassa publicat el 2013 ja parlava de la incidència al poble de l'espiritisme és ara en el llibre que prologam quan ha aprofundit en aquesta doctrina i ha desvetllat qui n'eren els seguidors. És interessant veure com quasi tots els espiritistes foren republicans i, en segons quines èpoques,

2. TERRASSA, Josep. «Bartomeu Alou i Capdepera», dins D. A. *El metodisme a Capdepera. 75è aniversari de la mort de Bartomeu Alou*, Documenta Balear. Palma, 2013, p. 130.

també s'acostaren majoritàriament al metodisme i al socialisme, ja que compartiren amb aquestes doctrines el seu enfocament social. L'autor fa la constatació de què a Capdepera abans dels anys vint del segle passat els socialistes, que a la vegada eren metodistes i espiritistes, tenien una visió de la qüestió social més reformista, menys de resistència, i ell mateix dóna l'explicació d'aquest comportament, ja que eren petits propietaris.

D'altra banda, aquest reformisme humanista convivia al si de l'organització socialista amb un major radicalisme d'aquells qui vivien del jornal a les terres d'altri.

És gràcies a estudis locals com el que comentam que han recollit molta documentació d'un tema com l'espiritisme, que per especials circumstàncies n'ha deixat tan poca, que podem comprendre preguntes com: qui eren els espiritistes? A què es dedicaven professionalment? Com pogueren resistir tants d'anys l'envestida d'un catolicisme intransigent i combatiu? Quina relació tingueren amb l'altra dissidència d'aleshores? Totes aquestes preguntes se les fa i les contesta Terrassa i en aquesta tasca ha estat important la seva recollida de documentació oral dels descendents que encara ell pogué entrevistar. Però, a més a més, l'autor arrodoneix l'explicació de la singularitat de Capdepera quan ho compara amb el cas de Palma i d'altres pobles de Mallorca, on aquella mateixa trajectòria heterodoxa fou frustrada molt més d'hora.

Presentació

L'espiritisme gabellí fou un moviment social sorprenent a les Illes Balears i únic a la part forana de Mallorca. Sorgí amb una força que, juntament amb el metodisme, serví de referència per identificar a nivell illenc el tarannà gabellí. Ambdues creences introduïren tendències culturals europees en el si del nostre poble i el modernitzaren.

L'origen de tot plegat cal cercar-lo en el Sexenni Democràtic de 1868-1874, iniciat amb el pronunciament militar encapçalat pel general Prim en el mes de setembre de 1868. La renovació política i cultural que desencadenà va fer que el cop d'estat passàs a la història com *La Gloriosa*, adjectiu que il·lustra els ànims i l'eufòria que aixecà entre les classes populars. Aquell procés de modernització política fou capdavanter en el context europeu,³ però de curta durada. Acabà amb una altra acció de força dels militars, quan el general Pavía, governador militar de Madrid, entrà en el Parlament espanyol i el va dissoldre el 3 de gener de 1874.

La Gloriosa i els mecanismes democràtics introduïts per la Constitució de 1869, especialment el sufragi universal masculí, la llibertat de premsa i la disputa partidista, feren emergir l'ansia de participació política, ampliant i renovant el teixit associatiu, creant debat social. Dins aquell context sorgí el nostre lliurepensament.

3. PASCUAL SASTRE, Isabel M. «La Gloriosa. En busca de un modelo», *La Aventura de la Historia*, núm. 119, setembre 2008.

Tot i això, una part important de la societat seguí ancorada en el passat. Aquells canvis i propostes no eren interpretats com a modernitzadors, sinó com la destrucció de la societat i de la cultura heretada. Aleshores desenvoluparen una actitud de resistència que els insensibilitzava per créixer políticament i espiritualment; un discurs farcit de pors que els posava a la defensiva i els immobilitzava. Com a testimoni de l'actitud esmentada reproduesc el comentari escrit per l'erudit menorquí Àngel Ruiz i Pablo (1865-1927) en la seva visita a Palma el juny de 1895: «A Palma es respira un desitj de novetat i modernitat amb una despreocupació cap a la tradició i l'esperit regional que durà a la mort de la vida mallorquina més pròpia. Les noves generacions es capfiquen en un ermàs seguint els capricis de la moda. Això mor i mor sense lluitar entre les mans d'aquest modernisme incolor, desmesurat i burgès. L'ànima mallorquina es perd dins l'arena d'aquest desert sense oasi que anomenam cosmopolitisme.»⁴

L'espiritisme s'introduí a Europa a mitjan segle XIX, en una època de desassossec i incerteses, prenent cos i força a França. El gran divulgador fou Allan Kardec (1804-1869). Els seus estudis de filologia el feren la persona adient per desenvolupar la tasca de sistematitzar les experiències i coneixements transmesos pels esperits dels morts mitjançant la intermediació dels mèdiums; fou ell qui trià la paraula que els havia d'identificar: «L'espiritualisme és oposat al materialisme. Tot aquell que creu que en un ésser hi ha qualche cosa més que matèria és espiritualista; però d'aquí no es dedueix que cregui en l'existència dels esperits i molt menys que aquests es comuniquin amb el món visible. Per aquest motiu, en lloc de les paraules 'espiritual' i 'espiritualista' empram per designar aquesta creença 'espiritista' i 'espiritisme'»⁵

4. RUIZ I PABLO, Àngel. *Doce días en Mallorca. Impresiones de un viaje*. Documenta Balear. Palma, 2011, p. 100.

5. KARDEC, Allan. *Filosofia espiritista o El libro de los espíritus*. Librería Espiritista Española. Barcelona, 1874, p. 3.

Els antecedents de l'espiritisme local s'han de cercar al començament del republicanisme, que a Capdepera coincidí amb el pronunciament militar del setembre de 1868. Amb algunes excepcions, els nostres primers republicans formaren part de la generació que al començament del Sexenni tenien entre 20 i 30 anys, i donaren suport a les mesures modernitzadores, assumint els trets característics de la ideologia republicana més innovadora.

A conseqüència d'aquell activisme una part del republicanisme local evolucionà cap al lliurepensament, que no acceptava la imposició de disciplines de caire polític o religiós. El lliurepensador especulava amb els coneixements obtinguts a partir de la lectura de llibres i de premsa, del debat polític, de l'observació i de les pròpies vivències; amb aquell bagatge interpretava el seu entorn, convençut que no necessitava cap al·lisonament ni tampoc justificar-se davant ningú.

Els espiritistes continuaren aquell debat creant un estat d'opinió dins el poble i despertaren l'interès de molta gent. Segons Antoni J. Massanet, fou tanta l'afició dels gabellins per les pràctiques espiritistes que dubtava que quedàs algú sense interessar-s'hi.

Tots, lliurepensadors i espiritistes, eren defensors del racionalisme. Si bé dins la teoria espiritista, sistematitzada per Allan Kardec, hi ha ordre i sentit, els seus supòsits no són objectius ni científics, en el sentit que no es poden comprovar ni demostrar.

L'afició dels gabellins per l'espiritisme desprenia, en molts casos, unes flaires misterioses que engrescaven gent poruga i supersticiosa, incapaç de racionalitzar allò que la inquietava, com ara: trobar sentit al misteri de la mort, a les suposades intervencions dels esperits, als renous estranys, a les enigmàtiques clarors que rompien l'espessa foscor de la nit, a la inexplicable desaparició d'objectes i moltes altres coses que, per aquella desconcertada i temerosa gent, no tenia sentit. Unes qüestions de les quals, evidentment, no parlaré.

Actualment allò que desperta més interès de l'espiritisme és el moviment social que desenvolupà, els valors morals que defensava i la cultura que generà. Una ideologia fruit d'una època, divulgadora d'uns valors morals encomiables que contribuïren a modernitzar la societat.

Historiar el camí seguit per aquesta creença presenta moltes dificultats. Per un costat, hi ha la invisibilitat de la pràctica espiritista desenvolupada dins la intimitat de les llars sense deixar petjada. Per l'altra, hi ha la part pública, un activisme social que quedava diluït dins el republicanisme i, ja en el segle XX, dins el socialisme. Un tercer aspecte a resoldre era el de les relacions amb l'espiritisme català, del qual formava part; però n'ha desaparegut el rastre documental.⁶

Els lliurepensadors i els espiritistes foren de pensament agosarat i capdavanter en la renovació política, social, religiosa i moral. Formaren part de les nostres veus de la llibertat. Per a la portada del llibre he escollit un quadre d'Eugène Delacroix (1798-1863) que du per títol *Jacob lluitant contra l'àngel*, una metàfora de la lluita de l'home per escapar-se del passat que l'assetja i el manté dins la foscor de la nit. Jacob lluita a l'ombra dels grans roures, símbols de la naturalesa primitiva. L'home envesteix com un brau un àngel impassible que es limita a defensar-se. Jacob no admet que és feble i la ràbia el farà lluitar tota la nit, però acabarà esgotat; llavors, dins una angoixant solitud i sense un bri de força, accepta el seu destí.⁷

Aquells rebels que sorgiren a la segona meitat del segle XIX lluitaren contra tot allò que aturava el progrés i impedia la llibertat; un compromís que es convertí en una obligació moral. Els

6. PEÑARRUBIA, Isabel. *Entre la ploma i la tribuna...*, op. cit., p. 178.

7. CLARK, Kenneth. *Civilización*, vol. II. Alianza Editorial. Madrid, 1979, p. 460. El quadre forma part d'una pintura mural de grans dimensions (714 cm x 485 cm); es troba a l'església de Sant Sulpici, a París. Aquesta pintura mural data de l'any 1861.

seus principis i actituds sovint eren argumentats a partir de raons de caire històric; indagaren en el passat, que era percebut com un temps de foscor, d'ignorància i de submissió; revisaren les ensenyances rebudes; reinterpretaren els missatges continguts en els evangelis; mitificaren figures històriques que havien destacat per les seves aportacions científiques, esperit de lluita i anticlericalisme. Un dels personatges més reivindicats i emblemàtics fou Galileo Galilei (1563-1642), considerat un model de lliurepensador.

Galileu, detingut per la Inquisició, va passar un any emprisonat a les estances del Vaticà fins que va retractar-se dels principis que fins aleshores havia afirmat. El 22 de juny de 1633, a la sala d'honor del convent de Santa Maria Sopra Minerva, va recitar: «Jo, Galileu Galilei, fill del difunt Vincenzo Galilei de Florència, de setanta anys, [...] agenollat al davant de vostès, [...] amb la vista fixa en els sants Evangelis, que tenc en les meves mans, declar que jo sempre he cregut i crec tot el que la santa Església catòlica, apostòlica i romana creu, predica i ensenya.» Malgrat que es va retractar del que havia ensenyat, les seves investigacions significaren la primera gran rebel·lió de la ciència contra el dogma de fe; la primera gran constatació de l'autonomia de l'intel·lecte humà. Una lluita que al capdavant consistia a reivindicar, llavors i ara, la llibertat de pensar.⁸

El silenci entorn de tot allò que ha representat l'espiritisme no és exclusiu d'Espanya, és europeu, cosa que l'ha privat de ser estudiat científicament. Recentment, anys 2001 i 2004, Gerard Horta ha recuperat les *veus* d'aquells qui protagonitzaren dita creença a Catalunya. Dissortadament l'espiritisme local no ha deixat documentació que permeti sortir del silenci; tan sols una oració espiritista i una polèmica periodística entre Gori Jaume i

8. DOMÍNGUEZ, Martí. *El somni de Lucreci. Una història de la llibertat de pensament*. Proa. Barcelona, 2013.

un capellà sobre l'espiritisme. Recentment, en el llibre editat l'any 2009 per l'Ajuntament de Capdepera, d'Antoni Josep Massanet Amengual, *Vida i costums a Capdepera (1812-1931)*, trobam referències a l'espiritisme local del segle XIX, una obra bàsica en aquest treball.

No és la primera vegada que m'interés per aquest tema, però les dificultats i el desconeixement em superaven. Record que a principis dels anys vuitanta, durant els estius passats a sa Pedruscada, ja hi treballava. El pare, quan s'aixecava de fer la becadeta de després de dinar, la sesta, em trobava amb la taula del menjador plena de papers. Aleshores, veient que ja no l'acompanyaria a l'hort, m'enflocava: «Sempre amb les mateixes cullerades!» Ara, a punt de jubilar-me del tot, recuper aquella tasca per dedicar-la en forma de llibre als meus pares, en Pep *de na Maïans* i na Catalina *de Son Favar*, que ja he perdut i dels quals em queda la persistent enyorança.

Aquest treball s'ha fet en dues etapes. La primera, centrada en l'espiritisme i el seu entorn ideològic. Insatisfet i un tant desorientat, vaig cercar l'ajuda de la historiadora Isabel Peñarrubia, la qual, després de llegir el treball, m'envià un grapat de suggeriments. He procurat seguir les seves recomanacions, que han donat sentit i interès al treball. Gràcies, Isabel.

Com sempre que m'he decidit a enllestir un treball, no m'ha faltat ni l'empenta ni el suport dels companys de *Cap Vermell*. Seria a finals de febrer del 2014, dies després d'haver presentat el llibre *El metodisme a Capdepera*, quan ens reunírem a casa de Paco Galian per comentar els actes organitzats entorn d'aquella presentació. Tot i això el gran atractiu de la trobada era un cuinat lleonès que havia preparat la seva dona, na Maribel. A les postres, amb els ànims vitencs, encetàrem el tema dels nous projectes i sorgí la proposta de l'espiritisme. Ara, amb el treball quasi llest, valor i agraesc aquella primera empenta i confiança.

El període estudiat s'acaba el 18 de juliol de l'any 1936. El trasbals provocat pel cop d'estat fou tan gran que desaparegué tota l'activitat política i cultural; un dany irreparable cap a unes persones i una cultura basada en la dissidència política i cultural.

Per extreure bona part de la informació exposada he realitzat una insistent recerca en els llibres de naixements, matrimonis i defuncions de l'Arxiu del Jutjat Municipal. Calia identificar aquells personatges, les seves relacions familiars, el seu entorn, extreure'n dades biogràfiques i sociològiques que donassin sentit als canvis culturals que varen promoure. Llavors Capdepera era un poble petit. Això, juntament amb el costum i tradició de posar als néts el mateix nom que els padrins, feia que noms i cognoms es repetissin durant successives generacions i a distintes branques familiars. Fins recentment, en els pobles i barriades tot-hom tenia un malnom o renom, cosa que permetia identificar la família de procedència. En la documentació oficial no apareixen aquestes referències. Per això, per esvaïr dubtes sobre la identificació dels personatges i els lligams familiars, al costat del nom i llinatges he anotat les dates entre les quals varen viure i, si és possible, el renom.

Per fer aquesta tasca he comptat amb la col·laboració dels responsables del Jutjat, en Miquel Àngel i na Marta, sempre amants; amb l'ajuda de Miquel Flaquer *Llull*, que m'ha facilitat documentació i amb el qual hem comentat aspectes del llibre; desinteressats informadors que han aportat referències o deixat qualche document i que faig constar a peu de pàgina o en el text. I, finalment, he d'esmentar les dones que m'acompanyen en el recorregut vital: n'Antònia, n'Àngela, n'Esperança i n'Esperance-ta, que són l'indispensable estímul per a superar els entrebancs i el desànim.